

Громадянський рух і загроза бутафорської демократії

*Найстрашнішою загрозою демократії є не
яка-небудь протилежна політична система,
а «бутафорська» демократія.*

Джон Пламенац

1. У пошуках ідеології

XX століття було періодом динамічної боротьби між політичними ідеологіями — комунізмом, нацизмом, лібералізмом, соціал-демократією, що доволі чітко вписується в біполярну схему поділу тогочасного світу «тоталітаризм — демократія». З плином часу, коли ми озиремося на масові звірства, до яких призвели людиноненависницькі політичні практики, стає все очевиднішим, що актуальним питанням для будь-якої демократичної спільноти залишається недопущення рецидивів політики порушення прав людини та «відкату» до агресивного минулого. Поглиблення та утвердження засад відкритого суспільства, формування адекватної політичної культури та впровадження її у сферу повсякденного функціонування є тими вагомими чинниками, що стоять на заваді карколомних і небезпечних спроб ревізії політичних атавізмів. Передусім це стосується Східної Європи, яка переживає складні трансформації від радянських суспільних взаємин і державного управління до

впровадження дієвої демократії. Цей шлях не є безболісним і послідовним, як це намагається довести політична демагогія, що — задля утримання при владі — паразитує на демократичних цінностях, а залишається за своєю суттю постколоніальною та посттоталітарною.

Щодо відбору «зручної ідеології» (чи необхідних інструментів із кількох ідеологій), то це питання одразу наражається на суттєві труднощі. По-перше, регіони України, отже і їхні політичні представники та електоральні сектори, орієнтовані на різні культурно-цивілізаційні моделі державного й суспільного розвитку: *відкрити* (проєвропейську) та *авторитаристську* (пострадянську, євразійську — АР Крим, окремі райони Донбасу). Якщо орієнтація на першу модель наражається на труднощі процедурного характеру (пошук оптимальних чи ефективних політичних ідеологічних принципів) в умовах відсутності «стабільної» традиції практичного застосування політичних ідеологій в управлінні, то орієнтація на другу — взагалі ігнорує політичні ідеології, оскільки базовою ідеологією постають засоби боротьби за владу (маніпуляційні, політтехнологічні).

У таких умовах, фактично, політичні ідеології позбавлені значення, оскільки виконують лише декоративно-репрезентативну та номінативну функції, іншими словами — є звичайнісінькими симулякрами.

В Україні ще тривалий час буде неможливо серйозно говорити про адекватну орієнтацію на базові політичні ідеології: скажімо, соціал-демократію, неоконсерватизм чи неолібералізм, оскільки межі їхніх смислів сьогодні, фактично, насправді — розмиті. Окрім того, що багато з ідеологій були спрофановані політичним класом, є ще дві суттєві причини: імперативна та пропедевтична. Імперативна — це відсутність меритократизму: «безхребетна» і «слизька» душа українського політичного флюгера, відсутність у нього та його челяді категоричних імпера-

тивів, що не дозволяють переходити у стан «чужих» і не допускають навіть такої думки.

Через це межа між українськими «демократами» і «недемократами» — вкрай хистка й умовна, вона залежить від можливостей, ресурсів і характеру банальної та жорстокої боротьби за владу та ресурси для власного збагачення. Щодо пропедевтичної причини, то вона притаманна загалом усьому європейському інтелектуальному дискурсу. Поняття «ідеології», як справедливо зазначає Поль Рікер, набуло першого негативного відтінку в часи Наполеона, а згодом укріпилося серед молодогегельянців, до яких належав і молодий Маркс. Першим етапом критики молодогегельянцями соціальної структури як ідеології стала релігія. Спираючись на досвід Феєрбаха, який релігію розглядав як фікцію, що «спотворює» обличчя реальності, Бауер, Штраус та особливо Маркс шукали відповідь на питання, яким чином такий міфологічний світогляд набуває суспільної ваги.

Другий важливий етап полягає в тому, що ними було проаналізовано автономне існування ідей (речей), створених індивідуальною «самосвідомістю» від тієї ж таки свідомості людини, які набувають значного впливу і, фактично, стають символічним (звичайним) інститутом влади. Про це ж говорить і Рікер, аналізуючи в ідеології уявне (спекулятивне або символічне) та практичне: «Коли відокремлені від процесу життя та спільної праці ідеї перетворюються на автономну реальність, це, звісно, призводить до появи ідеалізму саме в якості ідеології. Адже між твердженням, що ідеї конституують поле автономної реальності, та твердженням, що ідеї являють собою дороговкази чи парадигматичні моделі організації досвіду, існує семантичний зв'язок» [Рікер, 2005: с. 10]. Воно й досі насторожує, оскільки сприймається у площині політичних практик, боротьби за владу та відповідної «обробки» суспільної уяви.

Серед основних функцій ідеології — «викривлення реальності» (Маркс, Альтюссер), «легітимація влади» (Вебер), «культурна система» (Гірц) — мене цікавитимуть дві останні: з точки зору практичної користі та інструментальної необхідності.

2. Українські варіанти

У контексті сучасного українського соціуму про це необхідно говорити з кількох міркувань.

По-перше, після розвалу СРСР — у добу незалежності України — українські громадяни, мріючи про «конгруентну» (чесну) владу, на виборах здебільшого «обирали» політичні сили, що нехтували такою важливою формою політичної легітимації, як відповідальне та вимогливе сповідування ідеологічних принципів, оскільки їх не існувало, натомість був лише винятково патологічний рецидив перебування при владі. Тому й повноцінних виборів в Україні до періоду президентських 2004 року як таких і не існувало.

По-друге, громадськість і суспільство так і не виробили ефективних інструментів і механізмів превентивного та мобільного впливу на владу. Профспілки, громадські організації та рухи — все це так і залишається в «пісочниці» суспільного життя, здебільшого — це «приватні підприємства з обмеженою відповідальністю» кількох власників, які мають свої меркантильні цілі. А критичний дискурс громадськості (експертів, недержавних аналітиків, журналістів, активістів) щодо інститутів діяльності влади — нерезонансний і непримітний, що можна пояснити відсутністю яскравих, беззаперечних лідерів суспільної думки, до яких би прислухалася і влада, і суспільство.

Велика помилка українських громадян часто полягає в тому, що вони *мріють* про справедливу, ефективну вла-

ду, але не формують і не впливають на неї. Мріяти й діяти — це в теперішньому «українському випадку» — речі несумісні, як *обезволення й воля*. Говорячи про нинішній український політичний клас, хочу вдатися до «зоологічної» метафори: до політиків, які рвуться до владних крісел, необхідно ставитися, як до мавп, яких варто безперервно дресирувати. Зволікання чи покладання надій на «чиюсь» ласку й волю, вміння й можливості — це вічне ідеалістичне приречення на докори, сумніви та страждання. Це філософія ображених і знедолених.

Все це розгортається на тлі «цивілізаційної невідзначеності», посттоталітарних атавізмів і травматичної радянської спадщини України у вигляді «несумісних» регіональних цінностей, а також глобальних процесів (екологічне виснаження навколишнього середовища, трудова міграція, нелегали), розмаїтої соціальної структури суспільства, відсутності системних реформ.

Я переконаний, що в країнах «третьої хвилі» демократизації важливі зміни та структурні перетворення секторів суспільства, економіки та політики можливо впроваджувати лише в радикальний спосіб, саме це я і вкладаю в поняття «модернізація». У Гі Дебора є промовисте спостереження щодо процедури поступу в мистецтві, яке можна сміливо віднести і щодо формування ідеологічного процесу як культурної системи. Він стверджує, що й інституціолізований формалізм в ім'я традиції, й авангард, що закликає до оновлення, сьогодні зішлись «у сутичці між традицією та оновленням, яка є основним принципом внутрішнього розвитку культури історичних спільнот, і яка цілком базується на постійній перемозі нового» [Debord, 1999: pp. 130–131]. Зваживши на те, що впровадження модернізації досить часто наражається на «усталені» інститути (звичаєва корупція, квазідемократична влада, ментальна замкненість, недовіра до інновацій), такі процеси інколи вирішувалися за

допомогою програми «шокова терапія» (Чилі, Польща), яка для перехідних країн стала стрибкоподібним варіантом переходу до ринкових відносин.

Проте час «роздмуханої» та знеціненої грошової маси, збиткових підприємств, масового безробіття і тотальної кризи в країнах Східної Європи, для подолання якої мала би застосовуватися модернізаційна та реформістська логіка, вже минає. Якщо говорити про Україну, яка всі ці проблеми вирішувала по-іншому — «за кулісами» влади м'якого авторитаризму, то на даному етапі вона перебуває в стадії «стабільної невизначеності» (з «блукаючими» галузевими кризами) — в стадії бутафорської демократії. Це позбавляє політику інституціонального статусу, оскільки вона залежна від «ситуації».

На думку Ганса Йонаса, в схожих умовах об'єктом відповідальності постає те, чому не гарантовано стабільності за жодних обставин, через це громадянам внаслідок «мінливості» політики доручається турбота про її збереження та підтримку [Йонас, 2001]. Подібну «ментальну» залежність електорату від політичного ідеалізму добре розуміють політтехнологи, які в ході виборчих кампаній у перехідних країнах у рекламній продукції «своїх» політичних сил акцентовано звертаються до «волі» виборця: «це потрібно, перш за все, тобі!», «без тебе нічого не буде!», «все у твоїх руках!», «ти вирішуєш долю країни!»

Оскільки посттоталітарна влада безсила змінити ситуацію, як і політичні партії, вибори яким необхідні задля ротації перебування у владі, постає питання вироблення ефективної протидії розгулу бутафорської демократії. На мій погляд, уже зараз необхідно здійснювати підготовку до пробудження громадянського суспільства. Це можливе через формування *громадянської ідеологічної культури*: такого імперативного стану суспільства, коли владі не прощаються жодні прорахунки.

Культура є суспільною тому, що таким же є її значення [Гірц, 2001]. Лише усвідомлення того, що політика, влада, ідеології, політична культура, словом усі практики, які здатні змінювати (покращувати) сферу життєдіяльності громадян, є *громадянською справою, що має суспільне значення*, саме через це кожен громадянин може брати безпосередню участь (навіть через форми масової непокори, протестів, страйків, демонстрацій, публічної критики влади) у реалізації політики. Це стане першим стимулом на шляху до вироблення ідеології *захисту громадянського суспільства* від влади бутафорської демократії, а також і формування методів та інструментів превентивного та прямого впливу на неї.

На відміну від авторитаристських моделей владної практики, бутафорська демократія є вкрай слабка, а тому вона більш суспільно контрольована та піддана відповідним «хірургічним» втручанням. Як би це парадоксально не звучало, але її існування завдячує винятково пасивності інститутів громадянського суспільства та політичній апатії громадян зокрема. Сон і марення — це чудові тепличні умови для розгулу бутафорської демократії.

2007

Джерела:

- Debord G. The Society of the Spectacle / Guy Debord. — New York : Zone Books, 1999. — Pp. 130–131.
- Гірц К. Інтерпретація культур : вибрані есе / К. Гірц ; пер. з англ. Н. Комарова. — К. : Дух і літера, 2001. — 542 с.
- Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Г. Йонас ; пер. з нім. В. Єрмоленка. — К. : Лібра, 2001. — 400 с.
- Рікер П. Ідеологія та утопія / П. Рікер ; пер. з англ. В. Верлоки. — К. : Дух і Літера, 2005. — 386 с.